

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Aralık/December 2020, 3(2): 145-150

Sempozyum Tanıtımı

İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı II (Klasik Dönem - M. VII. - XII. Yüzyıllar) (7 Aralık 2020, Muş)

Symposium Introduction

The Criticism Culture and Morality of Tolerance in İslamic Thought II (Classical Period -VII AD. -XII. Centuries), (7 December 2020, Muş/Turkey)

Abdullah DOĞAN

Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
Research Assistant, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
a.dogan@alparslan.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5878-6294

Furkan ÇELEBİ

Arş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı,
Research Assistant, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic
History and Arts

f.celebi@alparslan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5858-0824

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Olgu Sunumu / Case Report

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Aralık / December 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Aralık / December 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Doğan, Abdullah - Çelebi, Furkan. "İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı II (Klasik Dönem - M. VII. - XII. Yüzyıllar). / The Criticism Culture and Morality of Tolerance in İslamic Thought II (Classical Period -VII AD. -XII. Centuries)". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2020): 145-150.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Copyright © Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi ile İslami İlimler Araştırmalar Vakfı (İSAV) tarafından 2019 yılında “Uluslararası İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı” adlı sempozyum düzenlenmişti. Yoğun bir katılımın sağlandığı bu sempozyumun sonuç bildirgesinde, konunun ehemmiyetine bağlı olarak “klasik dönem”, “klasik sonrası dönem” ve “çağdaş İslam düşüncesi” şeklinde üç farklı sempozyumun seri halde yapılmasının, bilimsel bilgi üretme ve İslami mirasını gün yüzüne çıkarma adına önemli olduğu katılımcılar tarafından dile getirilmişti. Öneriler doğrultusunda bu serinin ikincisi “İslam Düşüncesinde Eleştiri ve Tahammül Ahlakı II Klasik Dönem- (M. VII.-XII. yüzyıllar) başlığı ile 7 Aralık 2020 yılında icra edildi.

Pandemiden dolayı online yapılan bu sempozyumda Türkiye’deki çeşitli ilahiyat fakültelerinde görev yapan seçkin ilim adamlarının iştiraki ile on iki oturumda (eş zamanlı iki oturumda) otuz sekiz bildiri ile konu pek çok yönden ele alınıp tartışıldı. Bu tanıtım yazısında oturumlarda sunulan tebliğler hakkında kısaca bilgiler verilecektir.

Sempozyumun selamlama konuşması Doç. Dr. Mahsum Aytepe tarafından yapıldı. Aytepe konuşmasında geçen sene yapılan “Uluslararası İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı” sempozyumunda alınan karar doğrultusunda bu sene ikincisinin yapıldığını belirtti. Sempozyumun “eleştiri ve tahammül ahlakı” hakkında sunulacak olan diğer tebliğlere giriş mahiyetindeki açılış konferansı Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi dekanı Prof. Dr. Abdülcelil Bilgin tarafından yapıldı. Burada özet olarak İslam düşüncesinde eleştiri ve tahammül kültürünün önemine dikkat çekildi. Eleştirinin teminatının özeleştirisi olması gerektiği belirtildi. Bilgin, günümüz Müslümanlarının birbirlerini anlamada, hatalardan ders çıkarmaları ve eleştirel düşünme becerileri kazanmaları noktasında eleştiri ve tahammül konusunun önemli olduğunu belirtti. Sempozyuma dair kısa bir tanıtım yaptıktan sonra hayırlı sonuçlar temennisinde bulunarak konuşmasını bitirdi.

Hadis İlminde Usûl Tartışmaları ve Eleştiri başlıklı oturumda toplam üç sunum yapıldı. “Eleştiren ve Eleştirilen Bir Sahabî Olarak Hz. Aişe” isimli tebliğ Prof. Dr. Bünyamin Erul tarafından sunuldu. Erul, sunumunda Hz. Aişe’nin sadece eleştiren olmadığını, hem kendi döneminde, hem de ilerleyen asırlarda çeşitli eleştirilere de maruz kaldığını belirtti. Hz. Aişe’nin bazı sahabilere bir takım eleştirilerde bulunduğunu, ancak Hz. Peygamber başta olmak üzere, farklı sahabilerden ve sonraki âlimlerden onun bazı görüşlerine yönelik çok farklı eleştirilerin ortaya çıktığını belirtti. Özetle Erul sunumunda eleştirenin aynı zamanda eleştirilebileceğini de Hz. Aişe örneğiyle ortaya koymaya çalıştı. Aynı oturumda Prof. Dr. Recep Tuzcu tarafından “Debûsî’ye Usûl Açısından Yöneltilen Eleştirilerin Değeri” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Gazzâlî ve Semânî’nin Debûsî’ye yönelttiği eleştiriler ele alındı. Tuzcu, Gazzâlî ve Semânî’nin Debûsî’ye haberin kabulü konusunda takip ettiği metoduna yönelttikleri eleştirileri Umûmü’l-belvâ prensibi, râvilerin fakih olma şartı, usûl ile kıyas arasındaki ilişki, hadisin Kur’an’a arzı, mürsel haber ve haberin diğer konuları başlıkları altında sıraladı. Ayrıca eleştiriye konu edilen örnek hadisler üzerinden bir değerlendirme yapıldı. Arş. Gör. Dr. Abdulalim Demir ise “İmâmiyye Şîa’sının ‘Aşere-i Mübeşşere’ye Yaklaşımı” isimli tebliği sundu. Demir sunumunda Aşere-i Mübeşşere hadisinin Ehlî Sünnet kaynaklarında bulunduğunu ancak bu hadisin İmamiyye Şîa’sı hadis kaynaklarında yer almadığını belirtti. Bunun sebebinin de Ehl-i sünnet ile Şîa arasında meydana gelen siyasi olayların etkili olmasının muhtemel olduğunu, bunun sonucunda Şîilerin ne sahabenin cennetle müjdelenmelerine inandıklarını, ne de başka konularda -Hz. Ali hariç- onlardan vârid olan hadisleri kabul ettiklerini belirtti.

Usûlî’-d-Din’de Akıl-Nakil Tartışmaları başlıklı oturumda üç bildiri sunuldu. Doç. Dr. Yusuf Acar tarafından “Endülüste Ehl-i re’y ve Ehl-i hadis Çatışması ve Ulemânın Baskıya Maruz Kalmasında Üslubun Etkisi” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda İslam kültür tarihinin h. III. asrında hadis tarihi bağlamında Doğu’da tarih sahnesine çıkan re’y-eser fikir çatışmasının Endülüs’teki izdüşümleri ile bu fikir çatışması etrafında yürütülen tartışmalar ve bazı hadisçiler üzerinde kurulan baskılarda üslubun etkileri dile getirildi. Dr. Öğr. Üyesi Abdulvasıf Eraslan “Ehl-i Hadis ile Mu’tezilî Kelamcılarının Birbirlerine Yönelik Eleştirilerinde Tahammül Sınırları (Ahmed b. Hanbel, Buhârî-Câhız, Kâdî Abdülcebâr Özelinde)” isimli bir sunum gerçekleştirdi. Sunumda Mu’tezilî âlimlerin asli

kaynaklarından istifade edilerek onların hadisçilere yönelik tutumlarına değinmenin yanı sıra hadisçilerin eserlerinden yola çıkılarak onların Mu'tezile'ye yönelik tutumları hakkında da önemli bilgilere yer verildi. Çalışmanın sonucunda; iki grup arasında meydana gelen tartışma, eleştiri ve bunun tahammül düzeyi ortaya konularak, buna etki eden sebeplerin ne olduğu, eleştiri ve tahammül seviyesinin değişiminde nasıl bir rol oynadığına yönelik değerlendirmelerde bulunuldu. Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yalçın ise "Hanbelî-Eş'arî İhtilafının Tahammül Ahlakı Bağlamında Değerlendirilmesi" isimli tebliğ ile sempozyuma katıldı. Sunumda genel olarak Eş'arî-Hanbelî, özelde ise İbn Teymiyye ve muhalifleri üzerinden dönemselsel olarak ötekine karşı gösterilen tahammül/tahammülsüzlüğün ulaştığı seviye hakkında bilgi verildi. Böylece aynı kaynaktan beslenmesine rağmen, temelde usûl ayrılığı sebebiyle ortaya çıkan farklı anlayış biçimlerine ötekileştirici bir bakış yerine, karşıdakini anlamaya yönelik bir perspektif geliştirilmesinin önemine değinildi.

Tasavvufî Düşüncede Eleştirel Yaklaşımlar başlıklı oturumda Doç. Dr. Nesim Sönmez tarafından "Baba Tâhir-i 'Uryân'ın Eserlerinde Bireysel ve Toplumsal Eleştiri" isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Baba Tâhir'in ardından üç eser bıraktığı, genel olarak bu eserlerde ilahi aşk-ın ele alındığı dile getirildi. Ayrıca sunumda Baba Tâhir-i 'Uryan'ın hayatı kısaca verilip eserleri tanıtıldıktan sonra onun şiirlerinde değindiği bireysel ve toplumsal eleştiriler hakkındaki görüşler irdelendi. Aynı oturumda Dr. Öğr. Üyesi Mesut Yiğit tarafından "İmam Kuşeyrî'nin Hallâc-ı Mansûr'u Müdafası" isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Hallac-ı Mansur ve Kuşeyrî'nin hayatları hakkında kısaca bilgiler verildikten sonra Hallac'ın maruz kaldığı zındıklık ve karmatilik iddialarının asılsız olduğuna dair açıklamalarda bulunuldu. Ayrıca Hallac'a karşı sergilenmiş üç tavrın olduğu, bunların onu reddedenler, savunanlar ve hakkında yorum yapmaktan kaçınanlar şeklinde olduğu belirtildi. Sunumda Hallac hakkında yorum yapmaktan kaçınanların safında olduğu bilinen Kuşeyrî'nin aslında Hallac'ı savunan biri olduğu *Er-Risale* adlı eserden pasajlar sunularak ispatlanmaya çalışıldı. Son olarak Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt Özçelik tarafından "Ebû Nâsr Serrâc'ın (ö. 378/988), Dönemindeki Bazı Tasavvufî Akımlara Yönelttiği Eleştiriler" isimli tebliğ sunuldu. Ebu Nâsr Serrâc'ın Sünniliği ve tasavvufu bir arada tutma çabalarından bahsedilen çalışmada el-Lümâ' adlı eser bağlamında Serrâc'ın, eleştiriye maruz kalan sûfilerin görüşlerine dair yorumları ve savunmaları aktarıldıktan sonra, yanlış tasavvufî görüşlere yönelttiği eleştiriler analiz edildi.

Müslüman Düşünürlerde Eleştirel Düşünce Dili başlıklı oturumda Prof. Dr. Cemil Oruç tarafından "Gazzâlî'de Bilgi Temelli Eleştirinin Mahiyeti" isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Gazzâlî'nin farklı zamanlarda kaleme aldığı eserlerin bir bütün olarak incelendiğinde onun büyük bir analitik yeteneğe sahip olduğu, kendi dönemindeki düşüncelerin tümünü eleştiri süzgecinden geçirdiği ve sapkın fikirleri ayıkladığı vurgulandı. Onun özellikle "Kötülüğü kötülük etmek için değil, ondan korunmak için tanı." şeklinde sistematize ettiği düsturun onun eleştirel tutumunu açıklar nitelikte olduğu belirtildi. Aynı oturumda Dr. Öğr. Üyesi Sadrettin Buğda tarafından "Gazzâlî'nin Eleştiriye Yaklaşımı ve Mezheb İmâmılarına Yönelik Eleştiri Üslûbu" isimli sunum yapıldı. Sunumda genel anlamda Gazzâlî'nin eleştiri üslûbu özelde ise hayatının ilk dönemlerindeki mezhep imâmılarına yönelik eleştiri üslubu ile eleştiri üslubunun keyfiyeti ele alınıp değerlendirmelerde bulunuldu. Dr. Öğr. Üyesi Mahsum Aslan tarafından "Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Harameyn El-Cüveynî- Ebu'l-Kasım el-Furanî Örneği" isimli sunum gerçekleştirildi. Sunumda Horasan Şâfiî Ekolü'nün önde gelen fakihlerinden biri kabul edilen Fûrânî'nin ilim meclisine genç yaşta katılan ve talebeleri arasında öne çıkan fakihlerden İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin, Şâfiî fikhına dair yazdığı *Nihâyetu'l-matlab* adlı eserinde hocasının bazı görüşlerini eleştirdiğine değinildi. Ayrıca bir talebe olarak Cüveynî'nin hocası Furânî'ye yaptığı eleştirilerden ana hatlarıyla bahsedilerek yaptığı eleştirilerin yöntem ve keyfiyeti üzerinde duruldu.

İslam Hukukunda Usûl Tartışmaları başlıklı oturumda Dr. Öğr. Üyesi Eren Gündüz tarafından "Teravih Namazının Meşruyeti Bağlamında İmam Serahsî'nin el-Mebsût'undaki Râfizilere Yönelik Olumsuz Tutumun Eleştiri ve Tahammül Ahlakı Açısından Sorgulanması" isimli tebliğ sunuldu. Sunumda *el-Mebsût*'taki çeşitli bahislerde geçen "er-revâfız" kelimesini takiben kullanılan olumsuz nitelermeler, eleştiri kültürü ve tahammül ahlaki açısından sorgulanmaya çalışıldı. Özellikle, nadiren

görülmekle birlikte “lâ bârekellahü fihim”, “kâtelehümüllah” ve “leanehümüllah” gibi ağır ifadelerin, hem Hanefi kimliğinin, hem de bunlarla vasıflandırılan Şii-Râfizî-Ca'ferî kimliğinin biçimlenmesine olan etkilerinin tespit ve analizi yapıldı. Dr. Öğr. Üyesi Şenol Saylan tarafından “İmam Mâlik'in Murââtü'l-Hilâf İlkesine Yaklaşımı: el-Beyân ve't-Tahsîl Örneği” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Mâlikî mezhebinin teşekkül döneminde İmam Mâlik ve ashabının fikhî görüşlerini bir araya getirmek amacıyla tedvin edilen ve “ümmehât” adıyla anılan kitaplar çerçevesinde İmam Malik'in mürââtü'l-hilâf (Fikhî bir meselede muhalifin delilinin gereği ile amel etmek) ilkesine, dolayısıyla da hukukî görüş farklılıklarına yaklaşımı tespit edilmeye çalışıldı. Ayrıca ümmehât eserlerinde mürââtü'l-hilaf ilkesiyle ilişkilendirilen örneklerden hareketle İmam Mâlik'in söz konusu ilkeyi nasıl anladığı ve uygulamada nasıl kullandığı ortaya konuldu. Öğr. Gör. Dr. Muhammed Hüsnü Çiftçi tarafından “İmam Tahâvî'nin Bazı Fikhî Görüşleri ve Tercih Sebepleri” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Tahâvî'nin özellikle fikhî ihtilaflara dair kaleme aldığı *Şerhu Meâni'l-Âsâr* ve *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ* adlı eserlerinde takip ettiği metod yansıtılarak fikhî örnekler ortaya konuldu. Ayrıca Tahâvî'nin farklı görüş sahiplerine muhalefet ederken ilmi bir üslûbu esas aldığı, özellikle bazı müelliflerin yer yer düştüğü muhatabı küçümseme veya hafife alma gibi kötü hasletlerden uzak, oldukça yapıcı bir eleştiri anlayışına sahip olduğu vurgulandı.

İslam Hukukunda Mezhepler Arası Eleştiri başlıklı oturumda Doç. Dr. Yusuf Eşit tarafından “İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin Muğîsü'l-Halk fî Tercihî'l-Hak Eserinde Ebu Hanife'ye Yönelik Eleştiriler” adlı tebliğ sunuldu. Eşit, Cüveynî'nin Kureyş kabilesine mensup olması, Arap olduğundan dolayı dile hakim olması, hadis ilmine daha vakıf olması, usûl konularına önem vermesi ve zamansal olarak kendisinden daha sonra gelmesi gibi hususların onun *Muğîsü'l-Halk* adlı eserinde İmam Şafii'yi Ebû Hanife'ye tercih etmesinde rol oynadığını belirtti. Ayrıca Cüveynî'nin *el-Burhân* adlı eserinde Ebû Hanife'ye yönelik daha yumuşak bir dil kullandığını belirten Eşit, iki eser arasında kıyaslama yaparak konuşmasını tamamladı. Aynı oturumda Dr. Öğr. Üyesi Bedri Aslan tarafından “Malikilerin Şafii Eleştirisi: İbnü'l-Lebbâd'ın Kitâbü'r-Redd ala's-Şâfiî Adlı Kitap Örneğinde” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda sahabe döneminden itibaren ictihadla ilgili tartışmaların olduğu, Şafii'lerin en çok Malikiler tarafından eleştirildiği, bunun en güzel örneklerden birisinin İbnü'l-Lebbâd'ın *Kitâbü'r-Redd ala's-Şâfiî* adlı eser olduğu belirtildi. Ayrıca müellifin otuz dört meselede -bilinen fıkıh kitaplarındaki düzene uymadan- Şafii'leri eleştirdiği ve bu eleştirilerinde bazen İmam Şafii'nin söylemediği sözlerin kendisine atfedildiği vurgulandı. İbnü'l-Lebbâd'ın söz konusu otuz dört eleştirisinden örnekler getirilerek sunum tamamlandı. Son olarak Dr. Öğr. Üyesi Rifat Yıldız tarafından “Fikhî Eleştiri Bağlamında İbn Abdülber'in Zâhirîleri Eleştirisi” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda ilk dönem âlimlerinin eleştirmek ve eleştirilmekten geri durmadıkları ve tek gayelerinin hakikat olduğu vurgulandı. İbn Abdülber'in çeşitli mezheplere yönelik eleştirilerine dair örnekler sunuldu.

İslam Tarihinde Sosyo politik Tartışmalar başlıklı oturumda Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç tarafından “İlk Dönem Hilafet Tartışmalarında Abbasilerin Konum ve Tutumu” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Emevilerin kendi dönemlerinde yaşattıkları adaletsizlik ve zulüm neticesinde başkaldıran Abbasilerin, hilafette muktedir olduklarında kendilerinin de aynı akıbeti yaşattığı, farklı bir durumun oluşmadığı ifade edildi. Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Ceylan tarafından “Medine Vesikası: Ötekine Tahammül mü Hoşgörü mü?” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda tahammül ve hoşgörü kavramları ele alındıktan sonra Medine Vesikasının Müslümanların heterojen bir toplumda -ki çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu Ehl-i kitap söz konusu- nasıl yaşayabilecekleri ile ilgili tabi olacakları bir düzeni meydana getiren bir sözleşme olduğundan söz edildi.

İslam Düşüncesinde Öteki Tasavvurları başlıklı oturumda Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul Cesur tarafından “Klasik Dönem İslam Düşüncesinde Dünya Merkezli Evren Algısı ve Teolojik Nedenleri” başlıklı tebliğ sunuldu. Sunuma “dünya sabit mi? dönüyor mu?” sorusuna, ayetler ve akli çıkarımlardan hareketle yanıt vermeye çalışan bir video içeriği tartışmaya açılarak girildi. Emeviler döneminde insan biçimci bir tanrı anlayışının tasavvur edildiği, buradan hareketle Muaviye dâhil, diğer yöneticilerin kendi hilafet ve meşruiyetlerini naslardan çıkarma yoluna gittikleri ifade edildi. Doktora öğrencisi Nesim Aytepe tarafından “İskenderiye Okulunun Alegori Yöntemi Bağlamında

Klasik Dönemde İslami İlimlerde Hristiyan Kültürünün Etkisi Tartışmaları” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda Hz. Peygamber’den sonraki dönemlerde yapılan fetihlerle birlikte yeni karşılaşılan toplumlar ve inançlarıyla karşılıklı etkileşimin olduğu ifade edildi. Sonraki süreçte özellikle Beytül-Hikme’de tercüme hareketleriyle birlikte pek çok soruya cevap üretilebildiği dile getirildi. Ayrıca geç dönem İskenderiye Okulundaki Aristo ve diğer Yunan filozofları şarihlerinin alegori yöntemi bağlamında Müslüman düşünürleri etkilediği açıklandı. Son olarak Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Uysal tarafından “Bakillani’nin Nübüvveti İspat Noktasında Berahime’nin Eleştirilerine Verdiği Cevaplar” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda peygamberliği reddeden anlayışlardan ve özellikle Berahime’den bahsedilerek peygamberlikle ilgili eleştirilere değinildi. Daha sonra Bakillani’nin Berahime, Sümeniyye, Mecusiler, Yahudiler ve Hristiyanlara verdiği cevaplardan örnekler verildi.

Hadis İlminde Problem Alanları başlıklı oturumda Doç. Dr. Recep Aslan tarafından “Tarihten Günümüze Kur’an ile Yetinme Söyleminin Kritiği” adlı tebliğ sunuldu. Sunumda hadisi inkâr etme düşüncesinin her dönemde olduğu, günümüzde de hadisleri kabul etmeyenlerin olduğu belirtilerek bu durumun tarihi arka planı analiz edildi. Ayrıca hadislerle karşı ilk menfi yaklaşımın Haricilerde başladığı daha sonra Şîa’ ile devam ettiği vurgulandı. Mu’tezile’nin de bazı hadisleri reddettiği ancak bu reddin “toptan reddetme” olmadığı bir kısmının kendi ideolojilerine uymayan hadisler olduğu ifade edildi. Günümüzde Pakistan, Hindistan ve Mısır gibi ülkelerde “Kur’an bize yeter” söylemini benimseyen grupların ortaya çıktığı, bu yolla hadisin ve sünnetin devre dışı bırakılmasının amaçlandığı belirtildi. Doç. Dr. Bayram Kanarya tarafından “İbn Kuteybe’nin İhtilafı Hadislere Yaklaşımı –Te’vilü Muhtelifi’l Hadis Eseri Örneğinde” adlı tebliğ sunuldu. Sunumda, eserde üzerinde durulan en temel konunun “Ehli Hadis’e yönelik eleştirilere cevap vermek” şeklinde özetlenebileceği vurgulandı. Ele alınan eserde Ehli Rey, Rafızî, Mürcii ve Ehl-i Kelam’ın hadisi değerlendirme yöntemleri hakkındaki tenkitler örnekler üzerinden analiz edildi. Doç. Dr. Mehmet Salmazzem “Kur’an’daki Mübhematın İdeolojik Yorumu (Kummi Örneği)” başlıklı tebliğ ile sunum yaptı. Sunumda mübhem kavramının belirsizliği ifade ettiği, Kur’an’da bulunan zamir, ismi mevsul ve edat gibi kullanımların mübhem kavramlar olduğu belirtildi. Ayrıca tebliğin başlığında yer alan Kummi’nin, Şiilerin önde gelen bir ismi olduğu, onun mübhemata bakışının siyasi ve ilmi olmak üzere iki kısma ayrıldığı belirtildi. Kummi’nin mübhematla ilgili yorumlarının Ehl-i Beyt’e dayandığı ifade edildi.

Dil ve Edebiyat başlıklı oturumda Dr. Öğr. Üyesi Rıfat Akbaş tarafından “Klasik Arap Edebiyatında Teorik Bir Eleştiri Olarak Kılıç ve Kalem Tartışırılması -Zeynüddîn İbnü’l Verdî Örneği-” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda edebiyat âlimi mutasavvıf ve şâir olan Zeynüddîn İbnü’l-Verdî’nin (ö. 749/1349) “Risâletü’s-sayf ve’l-kalem” başlığıyla kendi Dîvân’ında yer verdiği tartışma, İbn Bürd el-Asgar’ın (ö. 445/1054) “es-Seyf ve’l-kalem ve’l-müfâhara beynehümâ” adlı eserinden sonra kaleme alınmış en meşhur risâle olduğu belirtildi. Risalede değer ve işlev bakımından kalem ve kılıçtan herhangi birisinin net bir şekilde tercih edilmediği, bunun da dönemin eleştiri ve tartışma ortamını gösteren kriterlere dolaylı bir şekilde ulaşmayı mümkün kıldığı vurgulandı. Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yıldız tarafından “4./10. Yüzyılda Edebî Tenkit Kültürünün Gelişim Serüveni: Sâhib B. Abbâd’ın El- Keşf ‘an Mesâvii Şi’ri’l-Mutenebbî İsimli Risalesi Örneği” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda, Sahib b. Abbâd’ın, Mutenebbî ile İsfahan’da yaptığı edebî konuşmalar sonunda onu reddetmek amacıyla *el-Keşf an Mesâvii Şi’ri’l-Mutenebbî* isimli eseri kaleme aldığını, bu eser üzerinden Mutenebbî’yi eleştiren Sahib’in üslubu değerlendirildi. Ayrıca şairin meşhur olma nedenleri ve tenkit kültürüne katkısı üzerinde duruldu. Dr. Fatih Ulugöl ise “Zünbûriye Meselesi Bağlamında Arap Dilcileri Arasında Meydana Gelen İhtilafı” isimli tebliğ ile katıldı. Sunumda Basra ile Kufe Ekolü’nün dilcileri arasındaki tartışmalar Sibeveyh ile Kisâî arasında gerçekleşen “Zünbûriyye” meselesi üzerinden ele alındı. Arş. Gör. Mehmet Şirin Aladağ tarafından *الانتحال في الشعر الجاهلي قضية* başlıklı sunum ise Arapça olarak yapıldı. Sunumda Cahiliye şiirindeki intihal olgusunun geçmişten günümüze aralarında oryantalistlerin de olduğu birçok edebiyatçı tarafından tartışıldığına ve şiir hırsızlığı ile intihal arasındaki ilişki ve buna yönelik tartışmalara yer verildi.

İslam Düşüncesinde Disiplinler Arası Eleştiri başlıklı oturumda Prof. Dr. Emin Çelebi tarafından “Bilmenin Sınırları Bağlamında Eleştiri ve Öz Eleştiri” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda hem bilginin sınırları hem de eleştiri kavramı *Saf Aklın Sınırları, Pratik Aklın Sınırları* başlıklı eserleri olan Kant temel alınarak izah edildi. Bu bağlamda eleştiri, öz eleştiri, olgu, değer ve kavramların farklı dillerdeki tanımları sunulduktan sonra bunların gündelik hayat ve akademik camiadaki referansları üzerinde duruldu. Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami Baga tarafından “Mu’tezili Bir Kelâmcının Gözünden Filozofların Yaratma Görüşü: İbnü’l-Melâhimî’nin Eleştirileri” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda, İbnü’l-Melâhimî’nin felsefeyi bir bütün olarak İslâm dışında gördüğü ve tıpkı Gazzâlî gibi onun da özellikle filozofların reisi olarak gördüğü İbn Sînâ’yı (ö. 428/1037) hedef alarak görüşlerini dile getirdiği belirtildi. Tuhfetü’l-mütekellimîn’de yaratmanın ezililiği ve âlemin kıdemi konularını ele alan İbnü’l-Melâhimî’nin hem filozofların bu konudaki delillerini değerlendirdiği hem de onların kelâmcıların hudûs deliline yönelik eleştirilerini ele aldığı vurgulandı. Dr. Öğr. Üyesi Rafiz Manafov-Doktora öğrencisi Adem Akman tarafından “Akılsal Mecburiyet ve Dinî Meşruiyet Bağlamında İbn Rüşd’ün Felsefe Savunusu” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda hem mütekellimler tarafından dinsel endişelerle teolojik cepheden gelen saldırıları, hem de felsefî argumantasyonu kullanan Gazzâlî tarafından yöneltilen felsefe eleştirilerini göğüslemek zorunda kalması İbn Rüşd’ün, bu tenkidî müktesabatla entelektüel bir hesaplaşması olduğu vurgulandı. İbn Rüşd’ün felsefedeki bu tarz tartışmalara son vermek adına, düşünsel açıdan insanî yetkinliğin son noktası olarak gördüğü Aristoteles’e ve dindeki teolojik tartışmaları sonlandırmak adına otorite olarak Kur’an’a dönüş çağrısı yaptığı iddia edildi. Prof. Dr. İsmail Taş - Arş. Gör. Havva Sümeysa Altınsoy tarafından “Erken Dönem İslam Filozoflarının İslam Düşünce Geleneğindeki Yeri” isimli tebliğ sunuldu. Sunumu yapan Havva Sümeysa Altınsoy şu ifadelerle yer verdi: İslam geleneğinde filozoflar yahut felsefi ilimlerin durumu, çoğunlukla tehâfütler üzerinden tartışılmıştır. Hâlbuki filozofların İslam düşüncesindeki konumu, dini metinlere, din ve nübüvvet olgusuna yaklaşım tarzlarında aranmalıdır. Bu anlamda İslam filozoflarının, dinî düşünceye, din aktı ile yaklaşanların getiremeyeceği, küllî, eleştirel, objektif bir bakış açısı getirmeleri, esasen onların İslam düşüncesine en büyük katkısı olarak karşımızda öylece durmaktadır.

İslam Eğitim Anlayışında Eleştiri Ahlakı başlıklı oturumda Doç. Dr. Yusuf Batar tarafından “Fuat Sezgin’in Eğitim Felsefemize Işık Tutacak Bazı Tespitleri” adlı sunum gerçekleştirildi. Sunumda Fuat Sezgin’den mülhemle bugünün eğitim câmiasına yön verecek 10 önemli ilke tartışıldı. Sezgin’in İslam bilim tarihi çalışmalarında, eğitim bağlamında çıkardığı sonuçlar değerlendirildi. Doç. Dr. Mahmut Dündar tarafından “Dört Halife Döneminde Din Eğitimi” adlı sunum gerçekleştirildi. Sunumda Dört Halife Dönemindeki din eğitiminden, kullanılan yöntemlerden, eğitim kurumlarından ve bu dönemin sonrasındaki din eğitimine olan etkilerinden söz edildi. Dr. Öğr. Üyesi Teceli Karasu tarafından “Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme ve Özeleştiri” isimli tebliğ sunuldu. Sunumda, insan aklının işlevselleştirilmesi anlamında eleştirel düşünme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ve kişinin öz muhasebesini yaparak doğruyu bulma anlamına gelen öz eleştiri ele alındı. Ayrıca günümüz din eğitiminde bu becerilerin geliştirilmesi noktasında nelerin yapılabileceği tartışıldı. Dr. Öğr. Üyesi Beşir Çelik tarafından “Nahl 125. Ayeti Bağlamında Hakka Davet Metodu, Hoşgörü ve Eleştiri Ahlakı” isimli tebliğ sunuldu. Çelik, davetçinin tenkit edici, katı, usandırıcı ve uzaklaştırıcı bir üslup ve yöntem benimsemesinin davetin başarıya ulaşmasını engelleyeceğini vurguladı. İlgili ayetin İslam’ın davet metodunu, hoşgörü ve eleştiri ahlakının ilkelerini ortaya koyması açısından önem arz ettiğini belirtti.

Önceki sempozyumda olduğu gibi, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı II Sempozyumu’nun tebliğlerinin de sempozyumun akabinde kısa bir süre içerisinde kitaplaştırılarak ilim dünyasının ilgisine sunulacak olması, ayrıca sevindiricidir. Böylece bu eser, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı düşüncesi üzerine çalışanlar için önemli bir başvuru kaynağı olacaktır. Sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen ve katkı sunan herkese teşekkürler!